

Hanedan Türbeleri İçin Yeni Bir Mahal: Ayasofya Türbeleri

Ayşegül Damla Gürkan-Anar

Boğaziçi Üniversitesi

Osmanlı sultanları, önce Bursa ve daha sonra İstanbul'da inşa ettikleri külliyelerin bir parçası olarak yaptırdıkları türbelere gömülme adetini benimsediler. Bu gelenek I. Murat ile başladı ve Ayasofya'nın avlusuna gömülmeyi seçen II. Selim'e kadar aralıksız olarak devam etti. II. Selim'den sonraki iki sultan, III. Murad ve III. Mehmed de maktul şehzadeleri ve diğer merhum aile üyeleri ile aynı avluda yaptırdıkları üç türbeye gömüldüler. I. Mustafa'nın, ölümünden sonra eski vaftizhaneye gömülmesiyle birlikte Ayasofya bünyesindeki bu bina da bir hanedan türbesine dönüştü. 1572 ve 1639 yılları arasında, dört yeni türbenin inşası ve vaftizhanenin de türbeye dönüştürülmesiyle, Ayasofya avlusunun bir bölümü bir hanedan mezarlığına haline geldi.

Sultanların kendi külliyesi bünyesinde yaptırdıkları türbelere değil de Ayasofya'nın yanında gömülmeleri hanedan geleneğinden önemli bir kopuşu temsil etmektedir. Bu durum, öncelikle İstanbul özelinde de büyük bir değişimdi, zira yüz yıldır devam eden, başkent tepelerinde yer alan abidevi külliyelerin avlularına gömülme geleneği terk edilmişti. Diğer yandan, Ayasofya'nın güney cephesine bir hanedan mezarlığının kurulması, Atmeydanı ve çevresinin,

Ayasofya türbelerini de kapsayan yoğun inşa faaliyeti ve bu bölgenin, saray tarafından düzenlenen şenlik ve törenlere ev sahipliği yapması nedeniyle git gide daha fazla önem kazandığı tarihsel sürecin bir parçasıdır. Hanedan türbeleri için bu yeni mahalın seçilmesi ve burada bir hanedan mezarlığının oluşum sürecini anlamak için üç ayrı, fakat birbirinden tamamen bağımsız olmayan tarihsel olguyu birlikte incelemek gerekmektedir: Osmanlı sultanlarının, değişen ve yenilenen mimari banilik pratikleri çerçevesinde kendi adlarına külliye yaptırma geleneğini bir süre için terk etmesi, Ayasofya'nın anlam ve fonksiyonundaki dönüşüm, ve Atmeydanı'nın bir kent merkezi olarak yeniden yapılandırılması.

İki Asırlık Bir Geleneğin Kırılması: Başkente Sultan Külliyesi

Osmanlı sultanları, İstanbul başkent olmadan önce Bursa'da ve sonra İstanbul'da yaptırdıkları külliyelerin bir parçası olarak inşa ettirdikleri türbelere gömülme geleneğini benimsemişlerdi. Bu iki şehre gömülme geleneği hanedanlığın sonuna kadar devam ettiyse de sultanlar, kendi adına yaptırdıkları külliyelerdeki türbelere gömülme geleneği belli bir noktada terk ettiler. Bursa ve İstanbul'un önemi, Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmelerinden ileri geliyordu. Bu iki şehrin başkent oluşu, Osmanlı sultanlarının türbeleri için bu iki şehri seçmelerini açıklamak için yeterli değildir zira Edirne, devletin ikinci başkenti olmasına rağmen hiçbir hanedan mensubu bu şehre gömülmemiştir. Hanedan türbelerine ev sahipliği yapmaları bağlamında Bursa ve İstanbul için daha açıklayıcı gözükten sebep, bu iki şehrin hanedanın kuruluşuna ait sembolik bağlara sahip oluşudur. Bu bağlamda Bursa, Osmanlı hanedanının kurucu üyeleriyle ve İstanbul ise, Osmanlılar tarafından tevarüs edilen ve yeni bir sentezle yeniden yorumlanan Bizans hanedan geleneğiyle bağdaştırılmış olmalıdır.

Başkente yaptırdıkları külliyelerin bünyesinde inşa edilen türbelere gömülme geleneği, İstanbul'da külliye inşa ettirmeyen II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed tarafından terk edildi. Osmanlı sultanları, ölümünden önce Eyüp'te kendisi için bir türbe yaptıran

son Osmanlı sultanı V. Mehmed'e (ö. 1918) kadar, Suriçi'ndeki hanedan türbelerinde gömülmeye devam ettiler; fakat I. Ahmed ve III. Mustafa hariç hiçbir padişah, sultan külliyesi bünyesinde kendi adlarına inşa edilmiş türbelere gömülmediler. I. Ahmed, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, Atmeydanı'nda kendi adına yaptırdığı külliyenin bir parçası olan türbesine ve 18. yüzyılın son çeyreğine girerken ölen III. Mustafa, Laleli'de inşa ettirdiği külliye bünyesindeki türbesine gömüldü. I. Ahmed ve III. Mustafa hariç, 1617 ve 1918 yılları arasında vefat eden diğer bütün Osmanlı sultanları, başkentteki diğer hanedan türbelerine gömüldüler.¹ Eminönü'nde, kendi adına inşa ettirdiği külliye yakınındaki Hatice Turhan türbesi, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud ve III. Osman'ı da içeren beş padişahın defin mahalli olarak önemli bir örnektir.²

Hanedan türbeleri geleneğini de etkileyen, hanedanın banilik faaliyetindeki değişimin nedenlerini ve tarihsel bağlamını incelemeyen önce, başkentte külliye inşa ettirme geleneğinin kendisini incelemek faydalı olacaktır. Başkentte külliye inşa ettirme geleneği, Bursa'da zaviye merkezli bir külliye inşa ettiren Orhan ile başladı. Hisar'ın dışında inşa edilen külliye, bir zaviye, bir aşevi, bir medrese, bir han ve bir hamamdan müteşekkildi. Külliyenin, birbirine yakın konumda bulunan zaviye, medrese ve han dışındaki kısımları bugüne ulaşamamıştır. Aşevi 1935 yılına kadar ayakta kalabilmesine karşın medrese, 18. yüzyıldan sonraki hiçbir arşiv kaydında yer almamıştır.³ Orhan külliyesi, işlev ve plan bakımından 15. yüzyılın ortasına kadar inşa edilen padişah külliyesi için bir ilk örnek teşkil etmiştir. Daha sonra *cevâmi-i selâtin* ismini alacak olan ve Osmanlı mimarisinin erken döneminde *imaret* olarak adlandırılan sultan külliyesi, şehir planlaması için temel bir araç, nüfus artışı ve şehirleşme için temel bir mekanizma olarak işlev görmüştür.⁴ Necipoğlu'na göre bu külli-

.....

1 Edhem Eldem, *Death in İstanbul: Death and its Rituals in Ottoman-Islamic Culture*, İstanbul: 2005, s. 26-36.

2 *a.g.e.*, s. 32.

3 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul: 1966, s. 94,95.

4 Howard Crane, "The Ottoman Sultan's Mosques", *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, ed. Bierman, Abou el-Haj & Preziosi. New York: 1991, s. 174.

yeler aynı zamanda, çoğunluğunu ‘heterodoks’ eğilimli Türkmenler ve yeni Müslüman olmuş kitlelerin oluşturduğu şehir nüfusunun İslamlaşmasında da etkili olmuştur.⁵

Osmanlı Devleti’nin önde gelen kurumlarından birini ifade eden *külliyeye* kelimesi, Arapça ‘külli’ kelimesinden türetilmiştir ve farklı işlevlere sahip iki veya daha çok binanın bir araya gelmesiyle oluşan yapı grubunu belirtmektedir.⁶ Kurumun yapısına işaret etmesi hasebiyle önemli olan *külliyeye* terimi aslında modern bir terimdir. Osmanlı tarihi boyunca, bütün yapı grubunu belirtmek için genellikle *imaret* kelimesi kullanılmıştır. Arapça “al-imara” kelimesinden türetilen *imaret* terimine daha çok, zaviye yapıları merkezinde gelişen erken dönem Osmanlı padişah külliyelerinin kitabelerinde ve yapıldığı döneme ait yazılı kaynaklarda rastlanır. Bu terim semantik olarak toprağı işlemek, inşa etmek, iskan etmek ve medenileştirmek anlamlarını havi olan “iyileştirme/ ıslah etme” kavramını ifade etmektedir. Sinan dönemine gelindiğinde ise bu terim daha ziyade, külliyelerin aşevi bölümünü isimlendirmek için kullanılmıştır.⁷ Aşevleri, zaviye ve medreselerle beraber, erken dönem Osmanlı padişah külliyelerinin temel yapılarından birini teşkil ediyordu. İstanbul’un fethinden önce, Bursa’da inşa ettirilen tüm Osmanlı padişah külliyesi, zaviye, medrese ve aşevini içeren bu üç temel yapıdan müteşekkildi. Bu üç temel yapı dışında, Orhan, I. Murad, I. Bayezid ve II. Murad külliyelerinin birer hamamı; Orhan külliyesinin bir hanı ve I. Bayezid külliyesinin bir *darüşşifası* mevcuttu.⁸ Orhan dışındaki bütün erken dönem padişahları, külliyesi bünyesinde türbeler inşa ettirmişlerdi.

Geometrik planı ve farklı işlevleri olan yeni yapılarıyla, II. Mehmed’in şehrin fethinden sonra başkent olan İstanbul’da inşa ettirdiği külliyesiyle, Osmanlı sultan külliyesi önemli bir dönüşüme uğramış ve klasik formunu almıştır.⁹ Kafescioğlu’na göre II. Mehmed’in külliyesi, antik şehirde inşa edilen yeni hükümler için,

.....

5 Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan*, Princeton: 2005, s. 49.

6 Aptullah Kuran, “Osmanlı Külliyelerinde Yerleşme Düzeni: Bir Tipoloji Denemesi”, *Selçuklular’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Mimarlık*, s.496.

7 Necipoğlu, *The Age of Sinan*, s. 71.

8 Crane, “The Ottoman Sultan’s Mosques”, s. 174-177.

9 Crane, “The Ottoman Sultan’s Mosques”, p. 179.

bu yeni hükümranlığı yeniden üretmek ve temsil etmek amacıyla inşa edilmiş bir anıttı ve gerek kurumsal çerçeve, gerek görsel ve mekansal kurgusuyla bu yapı, eski Bizans başkentindeki en önemli Osmanlı yeniliklerinden biriydi.¹⁰ Her şeyden önce II. Mehmed ve varislerinin yeni başkentte inşa ettirdikleri külliyele, zaviye-mescidler merkezinde şekillenmiyor ve hem işlevsel hem de mekansal olarak, zaviye ve mescidler birbirinden ayrılıyordu. Yeni başkentteki külliyelelerin merkezinde anıtsal camiler yer alıyordu ve zaviyele, bu anıtsal camilerden ayrı olarak inşa edilmeye başlamıştı. II. Bayezid ve I. Selim camilerinde örneğı görüldüğü gibi bazı camilere, gezgin dervişler ve diğerkonukları misafir etmek için yapılmış yan odalar eklenmişse de bunlar, caminin ibadete ayrılan ana mekanıyla keşmemekteydi ve giriş-çıkışlar için de cami dışındaki farklı kapılar kullanılmaktaydı. Anıtsal camilerle beraber medreseler, aşevleri ve kervansaraylar, İstanbul'daki sultan külliyelelerinin ana yapılarını teşkil ediyordu. Bunlara ek olarak, II. Mehmed, II. Beyazid ve Süleyman'ın külliyeleleri birer mektep ve hamama; II. Bayezid külliyesi bir *muvak-kithaneye* ve Süleyman'ın külliyesi de bir *darülbadiise* de sahipti.¹¹ Yeni başkentte mukim ilk dört padişahın külliyelelerinin hepsi, anıtsal camilerinin kible duvarının arkasında inşa edilen türbelere sahipti.

Osmanlı sultan külliyelelerinin sosyal, dini ve siyasal işlev ve anlamlarını incelemek, bu külliyeleleri, Osmanlı hanedan türbelerinin ana mekanı ve parçası olarak araştırmak ve anlamlandırmak için elzemdir. Hanedan türbeleri, padişah külliyelelerinin mekansal ve sembolik bir parçası olduğundan onların her şeyden önce, parçası oldukları padişah külliyelelerinin bir parçası olarak okunması ve yorumlanması gerektiğini düşünüyorum. Hanedan türbelerini, sultan külliyelelerinin bir parçası olarak okuma ve yorumlama girişimim büyük ölçüde, daha önce sultan külliyelelerini, mekansal ve tarihsel bağlamlarında inceleyen ve semiyotik okumaya tabi tutan Howard Crane ve Gülru Necipoğlu'nun çalışmalarından ilham almıştır ve büyük ölçüde onların yorumlarına dayanmaktadır.¹² Neredeyse

.....

10 Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis/İstanbul: cultural encounter, imperial vision, and the construction of Ottoman capital*, Pa: 2009, s. 68, 70.

11 Crane, "The Ottoman Sultan's Mosques", pp. 179-185.

12 Crane, "The Ottoman Sultan's Mosques"; Gülru Necipoğlu, "Dynastic

bütün diğer mimari yapılar gibi Osmanlı padişahları tarafından inşa ettirilen anıtlar da yalnızca belli ölçülere göre kesilmiş taşlar değil; fakat aynı zamanda siyasi, dini, sosyal ve kültürel kavramların tezahürü ve temsilidir. Söz konusu külliyelerin temsiliyet gücü ve işlevini anlamak, bu yapıların formel ve yapısal özelliklerinin betimlemesinin ötesine geçmeyi ve onların işlevlerine ve temsil etmeleri amaçlanan fikir ve değerlere bakmayı da gerektirmektedir. Söz konusu külliyelerin merkezi yapısını zaviye/cami ve medreselerin teşkil ettiği düşünüldüğünde, her şeyden önce onların, banilerinin dini-politik ajandalarını temsil etmeye odaklandığı akla gelmektedir. İki dönem arasındaki kurumsal ve doktrinel değişime rağmen, gerek İstanbul'un fethinden önce ve gerek fetih sonrası dönemde din unsuru, Osmanlı padişahlarının meşruiyet iddialarının dayandığı temel unsurlardan biriydi. Meşruiyet iddiaları büyük ölçüde prestijli soyağaçlarına dayanan çağdaş Safevi ve Babürlü imparatorluklarının aksine Osmanlı imparatorluğu'nun meşruiyet paradigması temelde gaza ideolojisi ve adalet mefhumlarına dayanmaktaydı. Bu bağlamda, gaza faaliyeti hem fetih öncesi hem fetih sonrası dönemde merkezi bir öneme sahipti. Sultan külliyelerinin yapımının, ancak gayri Müslim bir ordu karşısında kazanılan zaferden sonra ve bu ganimetle inşa edilmesinin meşru olduğu göz önünde bulundurulursa, yukarıda değindiğim, bu yapıların temsiliyet gücü ve hanedanın siyasi ajandası arasındaki bağ daha iyi anlaşılabilir.

Şüphesiz, Osmanlı sultanları tarafından inşa ettirilen külliyeler yalnızca hanedanın dini-siyasi ajandasını temsiliyet işleviyle meydana getirilmemiştir. Bunu yanında, hanedana atfedilen başka rol ve değerler de söz konusu külliyelerde mekansal, işlevsel ve sembolik olarak temsil edilmekteydi. Hayırseverlik, adalet, cömertlik değerleri, külliyelerin farklı kısımlarında temsil edilen en önemli değerler arasındadır. Özellikle aşevlerinde tecessüm eden, sultanın cömertliği o denli önemsenmiş ve ön plana çıkmıştır ki aşevini belirten *imaret*

.....

Imprints on the Cityscape: The Collective Message of Funerary Imperial Mosque Complexes in İstanbul” *Colloque Internationale: Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique* (Institut Français d'études Anatoliennes, İstanbul, September 28–30, 1991) Edited by Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paris: C.N.R.S, 1996.

kelimesi bir dönem bütün külliyei işaret etmek için kullanılmıştır. Aşevleri, kervansaraylar ve hamamlar, inşa edildikleri şehirlerin sakinleri ve ziyaretçilerinin yemek-içmek, konaklamak, temizlik gibi temel günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir ve bu bağlamda söz konusu yapılar, sultanın reayası ve yolcuların koruyucusu rolünü temsil etmekte ve kuvvetlendirmektedir. Külliyein merkezi olan zaviyeler ve camilerin, şehir halkının ibadet etmek için olduğu kadar, sosyalleşmek, sosyal, ekonomik, politik ve hukuki meseleler için de bir araya geldiği mekanlar olduğu vurgulanmalıdır.¹³ Bu açıdan bakıldığında sultan külliyesi, banisinin farklı gruplara mesaj(lar)ını iletebileceği en mükemmel sosyal mekan olarak görülebilir. Reayanın farklı ihtiyaçlarını, tekrarlayan ve devamlı biçimde sultan külliyesinde karşılaması, bir anlamda hem fiziksel hem de sembolik olarak törenselleşmiştir.¹⁴

İstanbul'daki sultan külliyesi hakkında dikkat çekici bir diğer husus, birbirinin varisi olan sultanlar arasındaki bağı ve ardışıklığı, yani hanedanın devamlılığını görünür kılmasıdır. Hanedan devamlılığı, Osmanlı siyasi geleneğinin en önemli kodlarından biridir ve aslen, Türk-Moğol siyasi geleneğinden tevarüs edilmiştir. Osmanlı hanedanının devamlılığı, birbiri ardına gelen ve vefat eden sultanların ismini taşıyan ve onların anısını yaşatacak olan padişah külliyesiyle görünür hale gelmiştir ve yine bu külliyeler, hem tek tek ismini taşıdıkları padişahların, hem de genel olarak Osmanlı hanedanlığının başkentteki görünürlüğünü arttırmıştır. Birbirine alay-ı hümayun törenleriyle de bağlanan sultan külliyesi için konum seçerken sultanlar, hem şehirdeki Bizans geleneğinin hatırasını, hem de şehrin sıra sıra tepelerden oluşan topografyasını dikkate almışlardır. Bunların yanında, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde, şehirdeki geçiş törenlerinin gerçekleştiği ana eksen olan Divan Yolu'na yakınlık da, padişah külliyesi için konum seçilirken dikkate alınan hususlardan biri olmuştur. Divan Yolu'nun bir kısmı, Bizans başkentinin törensel yolu olan Mese ile de örtüşüyordu ve aynı zamanda bu yol, Havariyyun Kilisesi (Holy Apostles) ile Bizans

.....

13 Halil İncılık, "İstanbul: An Islamic City", *Essays in Ottoman History*, İstanbul: 1998, s. 260.

14 Crane, "The Ottoman Sultan's Mosques", s. 201.

Sarayı ve Ayasofya'nın yakınındaki Hipodrom'a da bağlanıyordu. Osmanlı sultanlarının alay-ı hümayunlar için aynı yolu kullanması ve II. Mehmed'in, anıtsal türbesini de içeren külliyesini inşa ettirmek için, Bizans hanedan türbelerini havi Havariyyun Kilisesi'nin yerini seçmesi tesadüf olmaktan uzaktır. Şehrin Bizans hafızasına bağlanan bu mekansal ve törensel devamlılık, II. Mehmed'in kendini "Kayser-i Rum" olarak tanımlamasında da açığa vurduğu ve onun varisleri tarafından da sürdürülecek olan Roma'nın yeni hakimleri ve sultanları olma iddialarını güçlendirir niteliktedir.

Hanedan türbelerini de barındıran sultan külliyelerinin üzerinde veya çok yakınında konumlandığı Divan Yolu, Osmanlı alay-ı hümayunlarının birincil rotasıydı ve padişah cenazelerinin ardından yapılan geçit törenleri de bu yolu takip ediyordu. Buradaki ilk cenaze töreni II. Mehmed'inkiydi ve tarihçiler bu törenin pek çok açıdan Bizans imparatorlarının cenaze törenlerine benzediğini kaydetmiştir. II. Mehmed'in cenaze merasimini anlatan anonim bir rapor, padişahın naaşının Topkapı Sarayı'ndan alınıp Divan Yolu'nu takip ederek kendi adına yaptırdığı külliyeeye taşındığını nakleder.¹⁵ Bu cenaze töreni, II. Mehmed'in varisleri için bir örnek teşkil etmiş ve özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından günümüze oldukça detaylı tasvirler ulaşmıştır. Aslına bakılırsa Divan Yolu'ndaki cenaze merasimlerinin nihai şeklini alması ve bu törensel yolun iki yanının padişah külliyelerinin sıralanması aynı döneme, yani geç 16. yüzyıla tekabül etmektedir. 17. yüzyılın başında gelindiğinde Osmanlı padişahlarının cenaze törenleri, bir aile merasimini andıran II. Mehmed'in cenaze törenine kıyasla oldukça değişmişti. Özellikle Sultan Süleyman'dan sonra bu törenler, ulema ve yüksek bürokratların da katılımıyla daha teşrifli bir karakter kazanmıştır.¹⁶

Sultan külliyelerinin bünyesinde yer alan hanedan türbeleri, tahta çıkan padişahlar ve saray erkanı tarafından, yalnızca vefat eden padişahların cenaze törenleri sırasında ziyaret ediliyor değildi. Örneğin, kılıç kuşanma törenlerinden ve savaş için şehri terk etmelerinden önce de padişahlar, saray erkanı eşliğinde atalarının

¹⁵ Necipoğlu, "The Dynastic Imprints on the Cityscape", s. 26, 27.

¹⁶ Nicolas Vatin; Gilles Veinstein (ed.), *Insularités Ottomanes*. Paris: Maisonneuve & Larose, 2004, s. 295.

türbelerini sırasıyla ziyaret ederlerdi.¹⁷ Padişah türbelerine yapılan ziyaretler, saray çevresinin törensel çerçevedeki ziyaretlerinden de ibaret değildi. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre padişah türbeleri, şehrin “sıradan” sakinleri ve ziyaretçileri tarafından da sıklıkla ziyaret edilmekteydi. Evliya'nın söz konusu türbelerden “ziyaretgah” olarak bahsetmesi de buna bir işarettir ve II. Beyazid türbesine ek olarak, Ayasofya'daki II. Selim ve III. Murad türbelerini şehrin en çok ziyaret edilen hanedan türbeleri olarak tasvir eder.¹⁸

Osmanlı sultan külliyesi, hanedanın törensel kültür ve geleneği bağlamında okunduğunda daha açıkça görülüyor ki Osmanlı hanedan türbeleri ve padişah külliyesi arasındaki bağlantı sadece mekânsal değil, aynı zamanda semboliktir ve türbelerin külliyelerin birer parçası olarak inşa edilmesi, tesadüfi olmaktan uzaktır. Kendisi de “pâ-i taht” ve “makarr-ı saltanat” olarak hükümranlığın bir sembolü olan başkentte yer alan sultan külliyelerinin oldukça önemli bir temsiliyet gücü vardır ve hem hayattayken hem de öldükten sonra, normalde halk tarafından nadiren görülebilen sultanın, şehirdeki görünen yüzü gibidir. Osmanlı sultanlarının isimleri, kendilerine atfettikleri dini, sosyal ve ekonomik değer ve görevler ve hanedanın devamlılığı ilkesi, birbiri ardına inşa ettirdikleri ve türbelerini de barındıran külliyesi aracılığıyla görünür-duyulur olacak, temsil edilecek ve hatırlanacaktır.

Başkentte külliye yaptıрма geleneğini terk eden ilk padişah, ordusunun başında hiçbir sefere katılmayan ve İstanbul'da ölen II. Selim'dir. Varisleri III. Murad ve III. Mehmed de dedeleri gibi, başkentte kendi isimlerini taşıyan külliyeler inşa ettirmediler. Ayasofya haziresinde gömülen bu üç sultandan ikisi, II. Selim ve III. Murad, İstanbul dışında külliyeler inşa ettirdiler; III. Mehmed ise kendi adına bir külliye yaptırmadı. II. Selim, külliyesini imparatorluğun eski başkenti olan Edirne'de inşa ettirmeyi tercih etti. II. Selim'in Edirne'deki külliyesi, Kıbrıs seferinden gelen ganimet ile yaptırıldı. Padişahın, çok sevdiği avcılık için sık sık gittiği bir şehir olarak Edirne'ye duyduğu sevginin yanı sıra, şehrin konumunun Avrupa askeri

17 Necipoğlu, “The Dynastic Imprints on the Cityscape”, s. 23, 30.

18 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*: İstanbul, 1. Cilt, 1. Kitap, İstanbul: 2003, s. 292, 296, 301, 306, 309, 311, 313.

güzergâhı üzerinde ve İstanbul'da diplomatik görevleri olan Avrupa devletlerinin elçilerinin geçtiği kara yolunun üzerinde bulunması, II. Selim'in külliyesini buraya yaptırmayı seçmesinin arkasındaki sebepler olarak görülüyor.¹⁹ III. Murad külliyesini, şehzadelik yıllarında gözdesi ve kendisinden sonra padişah olacak oğlu III. Mehmed'in annesi Safiye ile uzun yıllar yaşadığı Manisa'da inşa ettirmeyi tercih etti. Külliye'nin inşa edildiği dönemde III. Mehmed'in Manisa'da şehzade olması, III. Murad'ın külliyesini bu şehirde yaptırmakla oğlu şehzade Mehmed'i veliyaht olarak desteklediğini göstermek istediği yolunda bir işaret olarak yorumlanmıştır.²⁰

Sultanların başkentte külliye yaptırmayı terk etmelerini içeren banilik geleneğindeki bu değişim, II. Selim'in ve III. Murad'ın gayri Müslimlere karşı olan askeri seferler için ordularının başında başkenti terk etmemesi ve böylece sultanlığın "yerleşik" olarak yeniden tanımlanması ile ilişkilidir. Osmanlı ulemasına göre sultan sadece gayri Müslim bir orduya karşı kazanılan bir zaferin ardından, o seferin ganimetiyle bir külliye inşa ettirebilirdi ve ettirmeliydi. Tarihçi Mustafa Ali gibi bazı saray üyeleri tarafından da desteklenen bu tavır, sultanlar tarafından inşa ettirilen külliyelerin gereklilikleri ve meşruluğu için tanımlanmış hukuki ve dini bir çerçevenin varlığını gösterir.²¹ Başkentteki hükümdar külliyelerinin inşası ile ilgili bu yerleşik kanı, II. Selim ve III. Murad'ın külliyesi için başkent dışında bir yer seçmesinin arkasındaki temel sebep olarak görünmektedir. Bu bağlamda Ayasofya, başkentte kendi adlarına bir külliye inşa ettiremeyen padişahların türbeleri için seçilebilecek en uygun konumlardan biriydi. Anıtın, şehrin ve imparatorluğun fethini temsil etmesinden kaynaklanan sembolik öneminin yanı sıra onun saraya ve şehrin kalbi olan Atmeydanı'na olan yakınlığının da bu mekanı, hanedan türbeleri için elverişli bir konum haline getirdiği söylenebilir.

.....

19 Caroline Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300-1923*, London: John Murray, 2005, s. 163.

20 Necipoğlu, *The Age of Sinan*, s. 265.

21 Mustafa 'Ali Gelibolulu, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans of 1581*, ter. A. Tietze, Vienna: 1979, s. 54, 146.

Bir Hanedan Mezarlığı olarak Ayasofya

İmparator Justinyen'in kilisesi, Haçlılar'ın katedrali, Osmanlı sultanlarının camisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin müzesi: Yeryüzündeki en sıradışı ve seçkin anıtlardan biri olan Ayasofya, tarihi boyunca hem fiziksel hem de sembolik anlamda pek çok yenilik ve değişimin konusu olmuştur. Anıtın Osmanlı hükümlanlığı döneminde geçirdiği dönüşüm, gerek içerik gerek süreç bakımından önceki ve sonraki dönemlerdeki değişimlerden farklıdır. Önceki ve sonraki dönemlerde meydana gelen değişimlerin aksine, anıtın Osmanlı dönemindeki dönüşümü tedrici olarak gerçekleşmiş ve uzun bir sürece yayılmıştır. II. Mehmed tarafından camiye dönüştürülen Bizans kilisesinin tam anlamıyla İslami bir karakter kazanması ve bir Osmanlı sultan camisine dönüşmesi bir asırdan fazla bir zaman alacaktır ve yapı, ilerleyen asırlarda pek çok mimari ve dekoratif yeniliklere sahne olacaktır.²²

Ayasofya Camii'nin avlusunda hanedan türbelerinin inşa edilmesi, Ayasofya'nın aslında uzun bir süreçte ve Osmanlı hanedanının banilik faaliyetleri ile gerçekleşen dönüşümünün bir parçası ve temel taşı olarak okunmalıdır. Hanedan türbelerinin inşa edildiği yaklaşık yarım yüzyıllık süreçte söz konusu türbelere ek olarak, caminin minarelerinin sayısı dörde yükseldi ve önüne bir ihata duvarı inşa edildi.²³ Sultan külliyelerinin ayırıcı bir özelliği olan dört minare, hanedan türbeleri ve ihata duvarının inşasıyla Ayasofya, bir hanedan külliyesi olmak için gerekli olan bütün unsurlara sahip olmuştur. Söz konusu dönüşüm büyük ölçüde, Ayasofya'nın avlusuna gömülme kararı ile buradaki ilk türbeyi inşa ettiren ve bu bağlamda Ayasofya'daki banilik faaliyeti özel bir öneme sahip olan II. Selim'in iradesiyle tamamlanmıştır; fakat II. Selim'in Ayasofya'daki banilik faaliyetini anlatmadan önce, yapının II. Selim'den önceki dönemde geçirdiği dönüşümleri izlemek, anıtın dönüşümündeki tedriciliği göstermek açısından önemlidir.

Ayasofya'nın Osmanlı dönemindeki dönüşümü, II. Mehmed'in yapıyı kiliseden camiye dönüştürme kararı almasıyla başladı.

.....

22 Gülru Necipoğlu, "The Life of An Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium", *Muqarnas*, vol. 12, New Haven: 1995, s. 202.

23 *a.g.e.*, s. 210.

Görünüşe göre, Bizans imparatorluğunun ana mabedlerinden olan bu kilisenin camiye dönüştürülme kararı büyük ölçüde sembolikti ve işlevsel bir ihtiyaçtan kaynaklanmıyordu, çünkü II. Mehmed döneminde yeni başkent, padişah ve vezirlerinin iradesiyle, yeni bir başkent inşa etme projesi çerçevesinde bina ettirilen pek çok yeni cami kazanmıştı. II. Mehmed'in, "Ebu'l Feth" diye de anılan kendi anıtsal camiini inşa ettirmesinden sonra dahi Ayasofya, Osmanlı başkentinin en önemli padişah camii olarak kalmıştır. Bunun sebebi, Ayasofya'nın hem Bizans'ın hem de Hristiyan dünyasının en önemli mabedlerinden biri olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, sembolik değeri ve anlamı bu derece yüksek olan bir kilisenin camiye çevrilmesi, İslam'ın Hristiyanlık üzerindeki zaferinin bir nişanesi olacaktı. Daha da önemlisi bu, Bizans başkenti ve imparatorluğunun, yeni bir sahibi ve hükümdarı olduğunun ilan ediliş biçimlerinden biriydi. Kendini "Kayser-i Rum" diye isimlendiren II. Mehmed, sadece başkenti ve anıtlarını dönüştürmekle kalmamış, tevarüs ettiği devletin siyasi yapısı ve kurumlarını da Doğu Roma'nın siyasi, kültürel ve kurumsal mirasıyla harmanlamıştır.

Kilisenin camiye dönüştürülmesine ek olarak II. Mehmed, yapının cami işlevini güçlendirecek bazı değişiklikler ve eklemeler yapılmasını da emretti. Solakzade Mehmed Çelebi'ye göre II. Mehmed'in yaptığı ilk iş, namaz kılanların görüş alanına giren duvarlardaki tasvirlerin üstünün kapatılması ve camiye birer minber, mihrab ve mahfil ekletmek oldu.²⁴ Namaz kılanların görüş alanına girmeyenler haricindeki bütün figürlü mozaiklerin üstü kapatıldı.²⁵ Kireçle örtülmeyen mozaiklerin büyük kısmına, en azından 17.yüzyılın ortalarına kadar dokunulmadığı anlaşılıyor zira, 17.yüzyılda anıtı ziyaret etmiş olan seyyah Thevenot camideki mozaiklerin yarısının Türkler tarafından sıvayla kapatıldığını ve diğer yarısının ise hala yerinde durduğunu nakletmiştir.²⁶ Haçlar, rölikler ve

.....

24 Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, ed. Vahid Çabuk, Ankara: 1989, I, 286, 287.

25 Necipoğlu, "The Life of An Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium", s. 203.

26 Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul: 2009, s. 49.

ikonalar da binanın dışına çıkarılmış ve yerlerine, aralarında Hz. Muhammed'in seccadelerinden biri (mihrabın yanına asılmıştı) ve II. Mehmed'in sancaklarından birinin de bulunduğu İslami rölikler yerleştirilmiştir.²⁷

II. Mehmed'in Ayasofya'ya katkıları arasında bazı ek yapılar da bulunur. Bunlardan biri, caminin kuzeybatısında bulunan ve inşa edildiği 1466 yılından, 1471 yılında Samaniye Medreseleri'nin bina edilmesine kadar şehrin ana medresesi olan medresedir.²⁸ II. Mehmed'e ithaf edilen diğer bir ek yapı ise, tuğla minare olarak da bilinen güneydoğu minaresidir. Bu minareyi II. Mehmed'e atfedenler arasında Ayvansarayı²⁹, Evliya Çelebi³⁰ ve Edmondo De Amicis³¹ bulunur. Emerson ve Van Nice, arşiv belgelerine dayanarak bu iddiaya karşı çıkarlar ve tuğla minarenin II. Mehmed tarafından yapılmadığını iddia ederler.³² Binadaki yapısal ve arkeolojik incelemelere dayanan Semavi Eyice de bu minarenin II. Mehmed tarafından inşa ettirilmediğini ve II. Mehmed'e ait tek ek yapının, caminin kuzey tarafında inşa ettirdiği medrese olduğunu savunur.³³

Ayvansarayı, *Hadikatül-Cevâmi* isimli eserinde II. Bayezid'in Ayasofya'daki inşa faaliyetleri hakkında şunu nakleder: "medrese hücerâtının üzerine bir tabaka dahi bina olunub hücerâtı tarh olunmak ... ve Bâb-ı Hümayun köşesine bir minare dahi onlar icâd eylemiştir."³⁴ II. Bayezid'in, II. Mehmed tarafından inşa ettirilen medreseye

.....

27 Necipoğlu, "The Life of An Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium", s. 203-204.

28 Ahmet Akgündüz; Said Öztürk, and Yaşar Baş, *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, İstanbul: 2006, s. 133, 134.

29 Ayvansarayı Hüseyin Efendi, *Hadikatül Cevami* (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar), ed. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: 2001, s. 42.

30 Evliya Çelebi, s. 90.

31 Edmondo De Amicis, *Constantinople*, Surrey: 2010, s. 112.

32 Ayasofya camii minareleri hakkında detaylı bir tartışma için bakınız: Emerson, William and-Van Nice, Robert L., "Hagia Sophia and the First Minaret Erected After the Conquest of Constantinople", *American Journal of Archaeology*, Vol. LIV, No.1, 1950.

33 Semavi Eyice, *Aya Sofya*, İstanbul: 1986, s. 36.

34 Ayvansarayı, s.42.

ikinci bir kat bina ettirmesi herkes tarafından kabul edilirken, hangi minarenin II. Bayezid'e ait olduğu hakkında ihtilaf söz konusudur. Ayvansarayı'ye inanacak olursak, II. Bayezid'in bina ettirdiği minare, caminin kuzeydoğusundaki taş minaredir. Semavi Eyice buna karşı çıkarak, tuğla minarenin II. Bayezid'e ait olduğunu iddia etmiştir.³⁵ Hangi minarenin II. Bayezid'e ait olduğu henüz kesin olarak tespit edilememişse de, caminin minarelerinden birinin söz konusu padişaha ait olması, hakkında ihtilaf olmayan bir gerçektir. Son olarak, Ayverdi'nin iddiasına göre II. Bayezid, babası tarafından camiye koydurulan mermer mihrabı yeniletmiştir.³⁶

Osmanlı tarihinin en şevkli ve önde gelen banilerinden biri olan Sultan Süleyman'ın Ayasofya'da büyük çaplı bir inşa faaliyetine girişmiş olması oldukça şaşırtıcıdır. Sultan Süleyman'ın Ayasofya'daki tek faaliyeti, Buda Katedrali'nden getirilen iki bronz şamdanı 1526 yılında bu camiye vakfetmesidir.³⁷ Ayvansarayı'ye göre bu şamdanlar Üngürüs'den ganimet olarak getirilmiştir: "Mihrab önüne iki şem'dan dokuz yüz otuz üç tarihinde va'z edüb, aslında Üngürüs'den Devlet-i 'Aliyye'ye ganimeten alınmıştır."³⁸ Görünüşe göre Sultan Süleyman, dedesi II. Mehmed'in örneğini izlemeyi seçmiş ve camiye, Hristiyanlar üzerindeki zaferi anımsatacak röliklerle donatmak istemiştir. Süleyman'ın Hristiyan aleminin en önemli katedrallerinden birinden ganimet olarak alınan bu iki şamdanı dedesi tarafından camiye çevrilmiş olan Hristiyanlık'ın en önemli kiliselerinden birine vakfetmesi genel olarak Osmanlı hanedanının ve özel olarak Süleyman'ın Hristiyan dünyası üzerindeki zaferlerine işaret eden sembolik bir eylem gibi gözüküyor.

Fetihten sonra II. Mehmed tarafından camiye dönüştürülen ve onu takip eden padişahlar tarafından yapının cami ve sultan külliyesi karakterini güçlendirecek eklemelerle peyderpey dönüştürülen Ayasofya, II. Selim'in iradesiyle klasik bir sultan külliyesinin bütün

.....

35 Eyice, s. 37.

36 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri-III*, İstanbul: 1973, s. 143.

37 Necipoğlu, "The Life of An Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium", s. 204.

38 Ayvansarayı, s. 42.

temel unsurlarını taşıyan bir külliyeeye dönüştürülmek istendi. Fakat bu II. Selim'in ölümünden sonra yerine geçen III. Murad tarafından gerçekleştirilebildi. II. Selim tarafından çıkartılan fermanlar ve dönemin tarihçileri tarafından yazılanlar Ayasofya'nın inşa ve yenilenme projesi ile ilgili nispeten ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. II. Selim'in Ayasofya'ya müdahalesi 1116 Sinod kararlarının yazılı olduğu Bizans imparatoru Manuel'in zamanından kalan beş büyük mermer yazıtın camiden çıkarılmasıyla başladı.³⁹ Bunu büyük çaplı bir onarım faaliyeti takip etti. Binanın o dönemdeki bakımsızlığından kaynaklanan bu geniş çaplı tamirat aynı zamanda Ayasofya'da daha geniş bir inşa faaliyeti gerçekleştirmek için itici bir güç olmuş olabilir. Eyice'nin araştırmalarına göre II. Selim döneminde Ayasofya oldukça bakımsız durumdaydı, bir tarafa doğru eğimi artmıştı ve etrafı pek çok ev ve farklı işlevdeki yapılarla çevrilmişti.⁴⁰ Tarihçi Selaniki yapının o zamanki durumunu şöyle anlatır: "Ayasofya-ı Kebîr Câmî-i Şerîfi etrafına halk-ı âlem bir vechile gelüp cevânib-ı erba'asın üşüp ihâta eylemişlerdi ki rûşenâyâ mecâl kalmayup tenk ü tar olmuşdı. Ve binâ-i kadîme ki bin yıldan mütecavizdür, halel müretteb olup benna zırâ'iyile bir buçuk zirâ "bir cânibe meyl eyleyib az kaldı ki münhedim ola."⁴¹ Binanın nazik durumu, Ayasofya'dan sorumlu mimar Ahmed tarafından hazırlanan yazılı bir raporla padişaha bildirildi. Mimar Ahmed bu raporda, caminin bitişiğinde ve etrafında pek çok ahşap ve kerpiç ev bulunmasından ve bu evlerin mutfak ve tuvaletlerinden sızan suların caminin halılarını ıslattığından şikayet ediyordu.⁴² Ayasofya ile ilgili ilk ferman olan 1572 tarihli ferman-ı hümayunda II. Selim İstanbul kadısına binadaki söz konusu hasara sebep olan insanları uyararak tedbir almasını emrediyordu.⁴³

II. Selim, bir sene İstanbul kadısına ve Ayasofya mütesellimine bir ferman daha gönderdi. Bu ferman II. Selim'in, başmimar Sinan ile birlikte Ayasofya'ya gidip yapının durumunu bizzat tetkik ettiğini ve caminin etrafını saran ev ve diğer binaların yapıya ne

.....

39 Eyice, s. 37.

40 Eyice, s. 38.

41 Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, I, 95.

42 BOA *Mühimme Defteri*, nr. 10, sayfa 194, hüküm 291.

43 BOA *Mühimme Defteri*, nr. 10, sayfa 194, hüküm 291.

derece zarar verdiğini gördüğünü belirtir. Bunun üzerine II. Selim cami ve medresenin etrafındaki tüm yapıların yıkılmasını ve etrafın tamamen boşaltılmasını,⁴⁴ tehlike altındaki iç ve dış bölümlerin onarılmasını ve yenilenmesini, devlete ait deponun ve yarım kubbe üzerindeki minarenin yıkılmasını, yıkılan minarenin yerine ve ön tarafına yeni birer minare yapılmasını ve caminin etrafının bir ihata duvarıyla çevrelenmesini emretti.⁴⁵

Yapının restorasyonu 1573 yılında başladı ve başmimar Sinan tarafından yürütüldü. O dönemde başmimar olan Sinan, Ayasofya'yı restore edecek bilgi ve deneyime sahipti, zira daha önce bizzat bu yapının detaylı bir planını ve tetkikini yapmıştı. Ayrıca daha önce tasarladığı pek çok anıt sayesinde, böylesine önemli bir yapıyı restore edebilecek deneyim ve bilgiye sahip olmuştu.⁴⁶ Yıkık kısımların onarımı II. Selim hayattayken başladı, ancak III. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında tamamlanabildi.⁴⁷ II. Selim, tahta minarenin yıkılmasından sonra yerine inşa edilen minare dışında, yapıya eklemek istediği diğer bölümlerin inşasını göremedi. Peçevi⁴⁸

.....

44 1009/ 1600 tarihli vakıf tahrir defterinde, II. Selim'in Ayasofya'nın çevresini açtırmak için yıktırdığı ev ve dükkanlar hakkında bilgi bulunabilir (İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600), ed. Mehmet Canatar, İstanbul: 2004, s. 1-6).

45 "Camii şerifin sağ ve sol caniblerinde otuz beşer arşın yer hali olmak ve medresesinin etrafında üç zira' yol kalmak ve miri ambar bozulub ref olunmak ve nim kubbe üzerinde olan minare ref olunub önünde olan payenin üstünde minare bina olunmak ve etrafında hali kalacak otuz beşer arşın yerde payeler ve karizler bina olunmak ve cami-i mezburun içerisinde ve dışarısında ta'mir ve örtüye muhtac olan yerleri meremmet ve tathir olunmak, hududunda olan za'id yapıları yıkılıp taş ve tuğlasıyla lazım olan yerleri ve ta'mir ve örtüye muhtac olan yerleri kurşun ile örtülmek lazım olduğun...", Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı* (1495-1591), İstanbul: 1988, s. 22, 23, 24.

46 Lord Kinross, *Hagia Sophia*, Italy: 1972, s. 106.

47 Necipoğlu, "The Life of An Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium", s. 209

48 "Sene 981. Emr-i Sultan Selim Hân 'aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvân sâdır olüb Ayâsofya Câmî'-i şerîfinin kubbe'-i 'azîmesine ihtiyât-ı 'azîm pâyeler ve iki minâre-i lâ-nazîre ile iki medrese-i 'aliyye ve kendilere medfen için bir

ve Mustafa Ali'nin⁴⁹ anlatılarından öğrendiğimize göre, II. Selim'in projesi aslında iki ek minare, iki adet Selimiye medresesi ve kendi türbesinin yapımını içeriyordu. Minareler ve türbe III. Murad'ın saltanatı sırasında tamamlandıysa da⁵⁰ planladığı medreseler hiçbir zaman yapılmadı.

III. Murad'ın Ayasofya'daki baniliği, II. Selim'in türbesi ve minarelerin tamamlanmasından sonra başladı ve yapıdaki onarımlar ve eklemelerle devam etti. Camiye, III. Murad döneminde iki minarenin eklenmiş olması Mehmed Aşık⁵¹ ve Evliya Çelebi⁵² tarafından nakledilmiştir. III. Murad'ın iki fermanına göre Ayasofya'daki restorasyon ve tamir faaliyeti 1573'te gerçekleşti ve padişah caminin restorasyonunda çalışmak için Hamidili ve Karahisar'dan birer grup piyadenin başkente gelmesini emretti.⁵³ Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre padişah camiye, Bergama'dan getirilen mermerden yapılan iki urna hediye etti.⁵⁴ Bu bilgi, 19. yüzyılda camiye gezmiş olan De Amicis tarafından da yinelenmiştir.⁵⁵ Bunlara ek olarak Evliya Çelebi, III. Murad'ın camiye biri hafızlar ve üçü müezzinler için dört mahfil eklettiği ve camide genel bir temizlik ve tamirat

.....

türbe'-i şerife binâsı fermân olunüb müddet-i karîbede etmâma erişdirildi. Ancak türbe' ba'de'd-defn itmâm buldı" (*Tarih-i Peçevi*, Matbaa-i Amire: 1283/1867-1869), s. 501.

49 "...ve iki minaret-i azimesinden gayri iki minaret-yi cedide inşası dahi buyrıldı. Ve kendülere medfen olacak mahall-i latif tayin kılınub medrese-i kadimededen gayri iki medrese-i celile- Selimiyyesi dahi emr olundu. Lakin ömr-i aizileri vefa itmemeğin sayirleri tamamen tertib kılındı. Ancak ol iki medreseye mübaşeret müyesser olmadı." Mustafa Ali bin Ahmet, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühül Ahbarında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, Kayseri: 2000, s. 86.

50 Necipoğlu, "The Life of An Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium", s. 208.

51 Necipoğlu, "The Life of An Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium", s. 209.

52 Evliya Çelebi, s. 90.

53 BOA *Mühimme Defteri*, nr. 24, sayfa 67, hüküm 182; nr. 27, sayfa 218, hüküm 497.

54 Evliya Çelebi, s. 90.

55 De Amicis, s. 114.

yapılmasını emrettiğini nakleder.⁵⁶ Bu mahfiller yapının cami işlevini kuvvetlendirmek için eklenmiş gibi gözüküyor. Ayasofya'nın etrafında geniş bir boş alan elde etme ihtiyacı ve yapının etrafındaki binalar ve evlerden duyulan rahatsızlığın III. Murad zamanında da devam etmiş olduğu, padişahın bu mesele için iki ayrı ferman yayınlamasından anlaşılıyor. Birinci fermanda, Ayasofya etrafındaki açık alanın genişletilmesi emredilmiş⁵⁷ ve ikinci fermanda ise külliyein etrafına yeni bina inşa edilmesi yasaklanmıştır.⁵⁸

II. Selim'in, minarelerin sayısını dörde yükseltme -ki bu selatin camilerinin bir ayrıcalığıydı-, kendi türbesini Ayasofya avlusu içine inşa ettirme ve yapının etrafındaki geniş bir alanı temizleyerek külliyei bir ihata duvarı ile çevreleme kararı, bu anıtsal yapı üzerine kişisel damgasını vurma ve burayı dört başı mamur bir sultan külliyesi haline getirme amacıyla alınmış gibi görünüyor.⁵⁹ Daha önceki bölümde açıklamaya çalıştığım gibi klasik bir Osmanlı sultan külliyesi, bir cami (Bursa'da zaviye) etrafında kümelenen medrese, banisinin türbesi ve diğer sosyal yapılardan müteşekkildi. Ayasofya Külliyesi'ni İstanbul'daki diğer sultan külliyelerinden ayıran en belirgin özellik geometrik olarak tasarlanmış kemerli bir iç avluya sahip olmayışıydı. İhata duvarı ve avluya bir şadırvanın inşasıyla Ayasofya etrafını çevreleyen şehir yapılarından keskin bir biçimde ayrılmış ve bu ihata duvarı sayesinde Ayasofya da İstanbul'daki diğer sultan camileri gibi bir avluya sahip olmuştur.⁶⁰ Ayasofya'nın etrafını temizleme girişimi Ayasofya'yı tıpkı çağdaş Akdeniz-İslam ve Rönesans- İtalyan yapıları gibi geniş açık alanlarla öncelenen klasik sultan külliyeleri formuna uydurmak amacını taşıyor gibi gözükmektedir.⁶¹

.....

56 Evliya Çelebi, s. 90.

57 BOA *Mühimme Defteri*, nr. 49, sayfa 25, hüküm 93.

58 BOA *Mühimme Defteri*, nr. 69, sayfa 249, hüküm 496.

59 Necipoğlu, "The Life of An Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium", s. 210.

60 Tansuğ, Sezer, "Ayasofya Çevresi", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No.7, İstanbul: 1967.

61 Necipoğlu, "The Life of An Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium", s. 210.

Bir Osmanlı camisi veya külliyesi olarak değil, şehrin yeni rejimi tarafından özümseven ve dönüştürülen bir Bizans yapısı olarak inşa edilen Ayasofya'nın II. Mehmed'in yapıyı camiye dönüştürmesiyle başlayıp II. Selim'in banilik faaliyetiyle kemale eren bu aşamalı dönüşümü, dönüşümün doğası açısından Osmanlı mimari pratiği içinde eşsiz bir yere sahiptir. III. Murad'ın, şehzadelerin ve III. Mehmed'in türbelerinin inşası ve eski Vaftizhane'nin hanedan üyeleri için bir anıt mezara dönüşmesi de dahil olmak üzere II. Selim'den sonra yapılan eklemeler de büyük ölçüde yapının, hanedan türbelerini de içeren bir selatin külliye karakterini sağlamlaştırmak amacını taşımıştır.

Mimari Anıtlar, Şölenler ve Törenler Merkezi Olarak Atmeydanı

Şehrin Osmanlılar tarafından fethinden sonra Atmeydanı ismini alan Bizans Hipodromu ve yakın çevresi fethi takip eden yıllardan 17. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Osmanlı hanedanı ve saray mensuplarının başkentteki baniliğinin yoğunlaştığı merkezlerden biri olarak hizmet etmiştir. Günümüzde Sultanahmet Meydanı olarak bilinen ve Osmanlı döneminde Atmeydanı diye anılan alan, M.Ö. 2. yüzyılda Roma imparatoru Septimus Severus tarafından at yarışları ve çeşitli saray eğlencelerinin yapılacağı kapalı bir platform olarak inşa edilmişti. M.S. 4. yüzyılda Konstantin tarafından genişletilerek yeniden inşa edilen Hipodrom Bizans İmparatorluğu döneminde de çeşitli sosyal etkinlikler için kullanılmaya devam etti. Bizans Hipodromu at yarışları ve sirk gösterilerinin yanı sıra imparatorların tahta çıkış kutlamaları, savaşlarda kazanılan zaferlerden sonra yapılan şenlikler ve tahttan indirilen imparatorların idamını da içeren pek çok önemli sosyal etkinliğin gerçekleştiği bir mekan işlevi görmekteydi.⁶² Bizans başkentinin temel sosyal ve törensel mekanı Osmanlı döneminde bir açık alana dönüştürüldü.⁶³ Osmanlı saray tarihçilerinden Peçevi bu alanı ucu bucağı olmayan,

.....

62 John Freely, *İstanbul: The Imperial City*, London: 1998, s. 25-40.

63 Ekrem Işın, "Atmeydanı: The Problematic of a Cross-Cultural Venue", *Hipodrome/Atmeydanı: A Stage for İstanbul's History I*, İstanbul: 2010, s. 12.

“cennetin dokuzuncu katı kadar geniş” bir alan olarak tasvir etmiştir.⁶⁴ Osmanlı Atmeydanı, Bizans Hipodromu’nu da kapsayan geniş bir alanı içermekteydi. Alanın duvarla çevrilerek belirtilmiş formel sınırları olmasa da zaman içinde etrafında peyderpey inşa edilen yapılar sayesinde Atmeydanı sınırları anıtsal yapılarla belirtilmiş bir meydan haline gelmiştir.

Şehrin fethini takip eden yıllardan 17. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı hanedanı ve saray mensupları, Atmeydanı ve etrafında yoğun bir banilik faaliyetinde bulundular. Ayasofya’nın camiye dönüştürülmesinin ardından temelleri II. Mehmed zamanında atılan ve yüzyıllar içinde yapılan eklemelerle büyüyüp genişleyen Topkapı Sarayı Atmeydanı çevresindeki ilk ve en görkemli yapı topluluğunu oluşturmuştur. Osmanlı hanedanının saray-ı hümayunun inşası için şehrin ana meydanının çok yakınında bir yer seçmiş olması tesadüf gibi görünmemektedir. 16. yüzyıl vakanüvisleri II. Mehmed’in yeni sarayı için bu bölgeyi seçmesinin sebebi olarak iki büyük imparatorluk yapısı olan Ayasofya ve Hipodrom’a olan yakınlığı gösterir.⁶⁵ Topkapı Sarayı eski Bizans Akropolisi’nin yerinde kurulmuştu ve burada bir Osmanlı sarayının inşasıyla Bizans başkentinin merkezinin yönetim (Akropolis-Topkapı Sarayı), din (Ayasofya Kilise-Cami) ve törensel(Hipodrom-Atmeydanı) merkezlerini içeren mekânsal düzeni, sembolik ve işlevsel olarak yeniden üretilmiş oluyordu.⁶⁶

Topkapı Sarayı’nın inşasını müteakiben Osmanlı hanedan üyeleri ve askeri-bürokrasi sınıfının elitleri Atmeydanı etrafında farklı yapılar inşa ettirdiler ve Bizans döneminden diğer yapıları onarıp bunları çeşitli işlevler için tahsis ettiler.⁶⁷ Bunların arasında,

.....

64 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, ed. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: 1991, I, 50.

65 Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge: 1991, s. 12.

66 Çiğdem Kafescioğlu, “The Ottoman Imperial Capital: İstanbul between the fifteenth and the eighteenth centuries”, *Bisanzio, Constantinopoli*, İstanbul, Milan: 2008, s. 6.

67 M. Baha Tanman, and A. Vefa Çobanoğlu, “Ottoman Architecture in Atmeydanı and Its Environs”, *Hippodrome/ Atmeydanı: A Stage For İstanbul’s History II*, İstanbul: 2010, s. 36.

tamamı Osmanlı bürokrat sınıfı tarafından finanse edilen Güngörmez Mescidi, Üskübi İbrahim Ağa Mescidi, İshak Paşa Camisi, Nahilbend Camisi ve Firuzağa Camisi gibi küçük camiler; İshak Paşa Hamamı ve Acı Hamam gibi hamamlar; Sinan Erdebili Tekkesi ve İskender Paşa mektebi ve türbesi gibi dini ve sosyal yapılar vardı. 1530'dan önce inşa edilen bu yapılar, anıtsallıklarıyla ön plana çıkmaz; bu bölgede yaşayan insanların ihtiyaçlarına cevap verme ve burada bir Müslüman mahallesi meydana getirmek amacıyla meydana getirilmiş gibi gözükmedirler.

Atmeydanı etrafındaki yapılanma, meydanın batı tarafına İbrahim Paşa Sarayı'nın inşa edilmesi ve hanedanın tamamıyla Bayezid'deki Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na taşınıp yerleşmesinden sonra hız kazandı.⁶⁸ İbrahim Paşa Sarayı'nın yapım tarihi hala tam olarak bilinmese de 1520 senesine ait bir onarım raporunun varlığı buranın 1520'den önce inşa edildiğini gösterir.⁶⁹ Bu sarayın önemi Atmeydanı'na hâkim olan ve aynı zamanda buranın güney sınırını belirleyen merkezi konumundan kaynaklanır. 16. yüzyıl boyunca sultanlar Atmeydanı'nda gerçekleşen şenlik ve törenleri İbrahim Paşa Sarayı'nın meydana bakan cephesinden seyretmişlerdi. Topkapı Sarayı'nın inşa edildiği mahallin seçiminde olduğu gibi burada da mekânın Bizans başkentindeki kullanımını dikkate alınmışa benziyor, zira Bizans döneminde de imparatorlar, Hipodrom'daki şenlikleri burada bulunan bir sarayın terasından seyrediyorlardı.⁷⁰ İbrahim Paşa Sarayı, uzun süre İbrahim Paşa tarafından kullanılmadı. Ölümünden sonra başka paşa ve bürokratların kullanımına verildi ve 1580'den sonra bir dönem acemi oğlanlarına tahsis edildi.⁷¹ Sarayın Atmeydanı'na bakan terası 17. yüzyılın ortalarına kadar, saray mensuplarının şenlikleri seyrettikleri bir platform olarak kullanılmaya devam etti.

.....

68 Doğan Kuban, "Atmeydanı", *Hippodrome/ Atmeydanı II: A Stage for Istanbul's History*, İstanbul: 2010, s. 23.

69 Atasoy, Nurhan, *Atmeydanı ve İbrahim Paşa Sarayı*, İstanbul: 1972, s. 13.

70 Atasoy, s. 14.

71 Tülay Artan, "Alay Köşkü Yakınlarında Babıali'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı", *Bir Allame-i Cihan: Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, İstanbul: 2012, s. 79.

İbrahim Paşa Sarayı'ndan başka, birçoğu yüzyılın sonlarında olmak üzere, Atmeydanı ve çevresinde çeşitli vezir sarayları inşa edildi. Bunların çoğu ahşap yapılar olduklarından İbrahim Paşa Sarayı ve Taşoda haricindeki diğer vezir saraylarının hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.⁷² Dönemin tarihçileri bu bölge etrafında –çoğu 1570'lere ait olan- sarayların isimlerinden bahseder: Sokollu Mehmed Paşa Semiz Ali Paşa, Güzel Ahmed Paşa, Behram Paşa ve Kapudan Sinan Paşa Sarayları bunlardan bazılarıdır.⁷³ Bu paşalardan her biri için ayrı ayrı saraylar mı inşa edildiği yoksa varolan birkaç sarayın farklı paşalar tarafından mı kullanıldığı henüz anlayamamıştır. Burada dikkat çeken husus, 16. yüzyılın son çeyreğinde, Topkapı Sarayı ve Atmeydanı etrafında yoğun bir şekilde vezir ve paşa saraylarının inşa edildiğidir. Bu dönem Osmanlı sarayının törenleri de içeren çeşitli yollarla Topkapı külliyesinin duvarlarının ardında, artan bir biçimde görünürlük kazandığı bir dönemdir. Sultan, hanedan mensupları, vezirler ve bürokratlar dahil pek çok saray mensubu bu dönemde, Atmeydanı çevresinde inşa ettirdikleri binalar ve/ya artan şenlik ve törenler yoluyla yoğun bir görünürlük ve temsiliyet kazanmışlardır.

Mimar Sinan tarafından tasarlanan ve 1556'da Hürrem Sultan tarafından finanse edilen, Ayasofya'nın karşısına ve Atmeydanı'nın kuzey-doğu köşesine inşa edilen Haseki hamamı da Atmeydanı yakınındaki en önemli 16. yüzyıl yapılarından biridir.⁷⁴ İstanbul'un fethinden sonra bir padişahın resmen evlendiği ve İstanbul'daki banilik faaliyetinde bulunan ilk haseki olan Hürrem sultan, hem saray çevresinde siyasi iradesiyle hem de başkentte inşa ettirdiği mimari anıtlar sayesinde görünürlük ve güç kazanan seçkin hanedan kadınlarının önde gelenlerinden biridir.⁷⁵ Hem Atmeydanı, hem Topkapı Sarayı ve hem de Ayasofya'nın çok yakınında ve şehrin en merkezi konumunda kendi ismiyle anıtsal bir hamam yaptıran Haseki Hürrem, bu yolla güç ve iradesini vurgulamış ve görünür kılmıştır.

.....

⁷² a.g.e., s. 74, 75.

⁷³ a.g.e., s. 79.

⁷⁴ Tanman, Çobanoğlu, s. 42.

⁷⁵ Lucienne Thys-Şenocak, *Ottoman Woman Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Aldershot and Burlington: 2006, 1&3. Bölümler.

Konumuz bağlamında ilgilendiğimiz dönemde gerçekleşen Atmeydanı etrafındaki son yapı faaliyeti 1609 ve 1620 yılları arasında I. Ahmet tarafından inşa ettirilen Sultan Ahmed Külliyesi'dir. İstanbul'un ilk iki tepesi arasında yer alan külliye, meydanın güney ve güney-batı sınırlarını belirtecek şekilde, Atmeydanı'nın güney ve güney-batı tarafında, İbrahim Paşa Sarayı'nın karışında konumlanmıştır. Tarihçi Naima'nın belirttiğine göre külliye, Ahmet ve Mehmet Paşalara ait iki ahşap sarayın yerinde inşa edilmiştir. Bu sarayların Matrakçı Nasuh'un Atmeydanı'nı resmeden minyatüründe bugün Sultan Ahmet külliyesinin bulunduğu yerde gözükürken saraylar olması kuvvetli bir ihtimal gibi gözüküyor.⁷⁶ Başkent ana camii olan Ayasofya'ya yakınlığı, Sultan Ahmed Külliyesi'nin inşa edilmesinin işlevsel bir ihtiyaçtan kaynaklanmadığını düşündürüyor. Bu külliyenin inşası için neden buranın seçildiği dönemin kaynaklarında açıkça belirtilmediğinden bu sorunun cevabı detaylı bir tarihi ve bağlamsal araştırma gerektirse de Atmeydanı'nın bu dönemde geçirdiği dönüşümle ilgili gözükmektedir. Atmeydanı'na bakan külliyenin ihata duvarı ve I. Ahmed'in türbesi Atmeydanı'nın güney ve güneydoğu sınırını belirleyen unsurlar haline gelmiştir. İbrahim Paşa Sarayı ve Firuz Ağa Camii'nin Atmeydanı'nın kuzey ve kuzey-doğu sınırını belirleyen yapılar olduğu düşünülürse, Sultan Ahmed Külliyesi'nin inşası ile önceden açık bir alan olan meydan, sınırları anıtsal yapılar tarafından belirtilmiş bir alana dönüştürülmüştür. Sultan Ahmed Külliyesi'nin inşa edildiği dönemde Safevi Şahı I. Abbas tarafından İsfahan'da çeyrek asırlık bir zaman diliminden daha kısa sürede inşa edilen Nakş-e Cihan meydanının aksine, Atmeydanı'nın belirgin sınırlara sahip olması için yüz yıldan fazla bir zaman geçmesi ve farklı baniler tarafından farklı anıtsal yapılar inşa edilmesi gerekecekti.⁷⁷

.....

76 Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul: 1975, s. 36.

77 Nakş-e Cihan meydanı hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Sussan Babaie, *Isfahan and Its Palaces: Statecraft, Shi'ism and the Architecture of Conviviality in Early Modern Iran*, Edinburgh: 2008; David Blow, *Shah Abbas: The Ruthless King who became An Iranian Legend*, London; New York: 2009.

16. yüzyılın son çeyreği ve 17. yüzyılın başında Atmeydanı çevresindeki yoğun inşa faaliyeti ve Atmeydanı'ndaki tören ve şenliklerin sayısındaki artış birlikte düşünüldüğünde Ayasofya'nın güney cephesine hanedan türbelerinin inşa edilmiş olması tesadüfi olmaktan uzaktan görünüyor. Padişah türbelerinin vefat eden sultanların anısını yaşatmak ve hanedanın devamlılığını vurgulamak için inşa edildiği kabul edilirse şehir kareografisinin bir parçası olarak inşa edilen bir dizi hanedan türbesi de hanedanın başkentteki varlığı ve devamlılığını vurgulayan görsel ve mekansal işaretler olarak anlaşılmalıdır. Konumuz olan hanedan türbeleri de dahil olmak üzere burada bahsettiğimiz yapılar grubunun temsil gücüne sahip anıtlar olarak okunabilmesi, onların seyirci bir kitle ile ilişkilendirilmesini gerekli kılıyor. Bunun için Atmeydanı ve çevresi, sosyal bağlamı içinde de tasvir edilmelidir.

16. yüzyılda yaşamış olan şair Taşlıcalı Yahya, Atmeydanı üzerine yazdığı şiirine şöyle başlar: “*menba’ı huban ü aşıkan olan Atmeydanı*” ve meydanı şöyle tasvir eder: “*oldı şehri içre Atmeydanı/ hublar mecma’ı safâ kanı/ cem olurlar oraya hasile ‘am/ sanki adem denizidür o makam*”.⁷⁸ Şairin tasvir ettiği gibi Atmeydanı halkın her kesiminden insanın bir arada bulunduğu oldukça kalabalık bir mekandı. Tıpkı Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de burası hem saray tarafından düzenlenen şenliklerin, düğünlerin, müsabakaların, hem infaz ve cezalandırmaların yapıldığı, hem de çeşitli ayaklanmalara sahne olan çok önemli bir merkezdi.

Atmeydanı'nın toplumun her tabakasından insanların bir araya geldiği, cezalandırma ve infazların yanı sıra, şenliklerin ve merasimlerin yapıldığı en merkezi kamusal alanlardan biri olması, hanedan türbelerinin görünürlüğünü garantileyen çok önemli bir unsur olarak vurgulanmalıdır. Atmeydanı'nda yapılan şenlikler, dini bayramlar, düğün ve sünnet törenleri, ordunun sefere çıkması, savaş sonunda kazanılan zafer ve bir şehzadenin doğumu gibi çeşitli durumlarda düzenleniyordu⁷⁹ Ayasofya'da hanedan türbelerinin

.....

78 Taşlıcalı Yahya'nın “Şah u Geda” mesnevisinden; Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, İstanbul: 1958, s. 104.

79 Özdemir Nutku, “Festivities in Atmeydanı”, *Hippodrome/ Atmeydanı II: A Stage for İstanbul's History*, İstanbul: 2010, s. 72.

yapıldığı yaklaşık yarım asırlık dönemde de Atmeydanı, cezalandırma ve infazlardan çok, düğün ve şenliklere sahne olmuştur. Atmeydanı'nda gerçekleşen en uzun, en etkileyici ve en görkemli şenliklerin, Ayasofya türbelerinin inşa edildiği dönemde, yani 16. yüzyılın son çeyreğinde yapılmış olması da dikkate değer bir hadisedir. II. Selim'in kısa süreli saltanatında Atmeydanı'nda üç ayrı şenlik düzenlendi. III. Murad döneminde de Atmeydanı, en görkemlisi 1582 yılında gerçekleşen birkaç şenliğe sahne oldu.⁸⁰ 1582'de Atmeydanı'nda düzenlenen Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü Osmanlı tarihinin en uzun ve en görkemli düğünü olarak bilinir. Birçok ülkeden misafir ve elçilerin de katıldığı düğün şenlikleri elli günden fazla sürmüştür.⁸¹ Safevi elçilerine yönelik olduğu anlaşılan, Anadolu'nun doğusunda Safeviler'le devam eden savaşı iğneleyici bir yolla sahneleyen oyunlar ve zanaatlarından örnekler de sergileyen esnaf gruplarının resm-i geçidi bu şenliklerin en dikkat çeken unsurları arasında tasvir edilmiştir.⁸²

II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed'in türbeleri, hanedan tarafından düzenlenen şenlik ve merasimlerinin sıklığının arttığı bir

.....

80 *a.g.e.*, s. 80.

81 “Merhum Sultan Süleyman hazretleri asr-ı şeriflerinde iki defa sur-ı hattan-ı şehzadegân vâki' olmağla ol cemiyetlerin ihrâcâtı defterleri görüldi. Vesâ'ir levâzım ve mühimmâta mübâşeret etdirildi. Evvelâ mülûk-u etrâf da'vetine nâmeler yazılıb müteferrikalardan benâm ademler irsâli mukarrer oldı. Cümleden Kırım Hânı'na ve şerif-i Mekke cenâblarına ve bazı mülûk-ı Hind ve Fars'a ve cânib-i Rum'da kefer-i fecerenin 'azam-ı mülûki Çâsâr nâmına olan bednâm Franço ve Venedik ümerâsına ve hükkâm-ı ehl-i İslam ve 'ibâd-ı inâyet-mu'tad pâdişâh-ı enâm olân Mısır ve Haleb ve Şâm ve Bağdat ve Yemen ve Diyarbekir ve Basra ve Lahsa ve Erzurum vesâ'ir mîr-i mîrân behcet-rüsûm ve mülûk-u Ekrâd'dan olân ümerâ-yı benâm taraflarına ve umumâ zikr olunân ayetlerde ümerâ-yi kirâm ve defterdârân-ı zevî-yi ihtirâm ve timâr derterdârlarına ve defter kethudâlarına vesâ'ir erbâb-ı münâsib add olunân vâcibü'l-ikrâma evâmîr-i şerîfe zümre-yi çeşnigirândan ve çâvuşlardan mu'temed ademler irsâl olundı ve sene-yi 'âtiye evvel bahârında sûr-u hümâyûnum ve cemiyet-i behçetmakrûnum mukarrerdir deyu bildirildi.” (*Tarih-i Peçevi*, s. 71).

82 Derin Terzioğlu, “The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation”, *Muqarnas* Sayı. 12, Leiden: 1995, s. 86.

dönemde söz konusu gösteri ve teşrifata ev sahipliği yapan mekanın yanıbaşında inşa edildiler. Topkapı Sarayı'nın en yakınındaki selatin külliyesi olan Ayasofya, Topkapı Sarayı'nda başlayan alay-ı hümayunların ilk durağını teşkil ediyordu. Ayasofya'nın güney-batısında yer alan hanedan türbeleri hem alay-ı hümayunlara ev sahipliği yapan Divan Yolu'nun, hem de sur-u hümayun ve çeşitli şenliklere ev sahipliği yapan Atmeydanı'nın görüş alanında içerisindeydi. Hanedan türbelerinin inşası için Divan Yolu ve Atmeydanı'nın birleştiği noktanın seçilmiş olması bu dönemde gerçekleşen şenlik ve törenlerin sayısı ve sıklığındaki artış ve Osmanlı padişahlarının 16. yüzyılın son çeyreğinde değişen temsiliyet politikalarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Artık ordusuyla birlikte seferlere katılmayan, zaferlerle birlikte anılmayan ve ganimet ile başkentte külliye inşa ettiremeyen sultan, bu durumu, başta Atmeydanı olmak üzere, şehrin önemli noktalarında tertip edilen merasimlerle telafi etmeyi tercih etmiş gibi görünüyor. 16. yüzyılın son çeyreğinde Atmeydanı etrafında gerçekleşen mekânsal dönüşüm, hanedanın şehrin en merkezi bölgesinde gerçekleştirdiği ve Ayasofya'daki hanedan türbelerini de kapsayan yoğun inşa faaliyeti ve gösterişli şenlik ve merasimlerle ortaya çıkan yeni bir temsiliyet çabasıyla ilişkili olarak okunmalıdır.

Ayasofya Türbeleri. (Fotoğraf yazara aittir.)

HANEDAN TÜRBELERİ İÇİN YENİ BİR MAHAL:
AYASOFYA TÜRBELERİ

Ayasofya ve Hanedan Türbeleri, Grelot, 1683.

III. Murad devrinde inşa edilen minareler. (Fotoğraf yazara aittir.)

III. Murad devrinde eklenen mahfillerden biri. (Fotoğraf yazara aittir.)

Matrakçı Nasuh'a ait Atmeydanı'nı gösteren minyatür, 1537/8.

HANEDAN TÜRBELERİ İÇİN YENİ BİR MAHAL:
AYASOFYA TÜRBELERİ

Atmeydanı'ndaki şenlikler, Surname-i Humayun, 1582.